KAROLINUM POLITEIA

ALEXEJ JURČAK

BYLO TO NA VĚČNÉ ČASY, DOKUD TO NESKONČILO: POSLEDNÍ SOVĚTSKÁ GENERACE

Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo
Poslední sovětská generace

Alexej Jurčak

———

Z anglického originálu Alexei Yurchak, Everything Was Forever, Until it Was No More. The Last Soviet Generation, přeložili Přemysl Houda a Veronika Bránišová
Doslov napsal Matěj Spurný

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© 2006 by Princeton University Press
All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher.
Translation © Přemysl Houda and Veronika Bránišová, 2018
Epilogue © Matěj Spurný, 2018

ISBN 978-80-246-3662-7
ISBN 978-80-246-3689-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Mým rodičům,
Vladimirovi a Nataliji

OBSAH

9 PODĚKOVÁNÍ

13 KAPITOLA PRVNÍ
Pozdní socialismus: věčný stát
53 KAPITOLA DRUHÁ
Hegemonie formy: Stalinova záhadná změna paradigmatu
99 KAPITOLA TŘETÍ
Ideologie naruby: etika a poetika
153 KAPITOLA ČTVRTÁ
Život „vně“: deteritorializovaná milieu
189 KAPITOLA PÁTÁ
Imaginární Západ: jiné prostory pozdního socialismu
243 KAPITOLA ŠESTÁ
Skutečné barvy komunismu: King Crimson,
Deep Purple, Pink Floyd
279 Kapitola sedmá
Mrtvá ironie: nekroestetika, *sťob* a anekdoty

327 ZÁVĚR

347 BIBLIOGRAFIE
365 DOSLOV
(Matěj Spurný)
375 REJSTŘÍK

PODĚKOVÁNÍ

Už dlouhou dobu mě pojí přátelství i intelektuální zvídavost s mnoha lidmi s ruskou, zahraniční, smíšenou i ne zcela jasnou identitou. Řada z nich mi pomohla získat materiály a přemýšlet o významech, jichž nabýval sovětský život. Zvlášť vděčný jsem Andreji Andrejevovi, Thomasu Campbellovi, Georgi Faradayovi, Davidu Fisherovi, Jessice Gorterové, Alexandru Kanovi, Jeleně Chajecké, Andreji Krivolapovovi, Viktoru Mazinovi, Alle Mitrofanovové, Margaret Paxsonové, Andreji Postnikovovi, Igoru Rozovovi, Vitaliji Savčukovi, Olegu Timofejevovi, Olesje Turkinovové a Jevgeniji Jufitovi. Formovat zájmy a kultivovat myšlenky mi v posledních dvaceti letech pomáhaly inspirující rozhovory se Světlanou Kozlovovou. Můj neutuchající dík patří hudebníkům a hercům z rockové kapely AVIA, a to za jejich chápavost, kamarádství a veselé experimentování s komunistickou ideologií; zvláště bych chtěl poděkovat Nikolaji Gusevovi a Antonu

Adasinskému – dvěma mistrům absurdna, jejichž umění a estetika všedního dne tříbila mé vnímání sovětských dějin.

Rád bych poděkoval svým profesorům na Dukeově univerzitě: Claudii Straussové, Ann Allisonové, Barbaře Hernsteinové-Smithové, Thomasi Lahusenovi, Williamu O'Barrovi a Naomi Quinnové. Stejně tak chci poděkovat kolegům a přátelům z antropologického oddělení Kalifornské univerzity v Berkeley, ale i kolegům a přátelům z dalších univerzit, kteří mě seznámili s intelektuálními idejemi, jež prohloubily mé porozumění předmětu mého bádání. Za kritické komentáře a připomínky k jednotlivým částem a verzím tohoto textu bych rád poděkoval Ivanu Arenasovi, Dianě Blankové, Victorii Bonnellové, Davidu Brandenburgerovi, Georgi Breslauerovi, Michaelu Burawoyovi, Terenci Deaconovi, Dace Dzenovské, Gilu Eyalovi, Sergeji Ušakinovi, Irině Papernové, Tobiasovi Reesovi, Annelise Rilesové, Stasovi Savickému, Kim Scheppeleové, Mariji Stoilkovové. Rovněž chci poděkovat studentům svého magisterského semináře o postsocialismu (podzim 2004) a o diskurzu a performativitě (podzim 2003). Steven Collier, Zeynep Gurselová a Nancy Riesová s obrovskou péčí četli různé verze celého rukopisu a poskytli mi neuvěřitelné množství cenných rad a připomínek. Zvlášť bych chtěl poděkovat Juriji Slezkinovi za jeho podporu, za jeho originální sovětsko-texaský humor, který nemá obdoby, a za odhalení rébusů skrytých v textu. Rovněž děkuji Eduardu Cohnovi, opravdovému příteli a kolegovi, který je mi oporou a celý text přečetl v jeho klíčové finální fázi a přiměl mě, abych mnohá místa projasnil.

Projektu v různých fázích jeho realizace poskytlo podporu několik center a institutů: The Harriman Institute Kolumbijské univerzity; Centre for Research in Arts, Social Sciences and Humanities Univerzity v Cambridgi; a Townsend Center for the Humanities Kalifornské univerzity v Berkeley. Poděkování patří rovněž Hildegardě Diembergerové za její víru v tento projekt a za to, že spolu s Robbiem Barnettem zorganizovali dva semináře ke komparativním studiím pozdně socialistických elit na Cambridgeské a Kolumbijské univerzitě. Za srdečnost a povzbuzení, jehož se mi v průběhu let dostávalo, jsem obzvláště zavázán Caroline Humphreyové. Děkuji též všem přátelům a kolegům na Univerzitě v Cambridgi, kteří se mnou sdíleli intelektuální zápal, teplé pivo a projížďky po řece Cam (k nimž se připojovali náhodní Londýňané).

Z nakladatelství Princeton University Press bych chtěl poděkovat své původní redaktorce a svědomité odbornici Mary Murrellové, která mi pomohla s přípravou textu a která byla u projektu od jeho počátků. Můj dík rovněž patří jejímu nástupci Fredu Appelovi a odpovědné redaktorce Debbie Tegardenové za jejich trpělivost, pochopení a podporu. Za pečlivé formátování, sestavení rejstříku a bibliografické rešerše děkuji svým asistentkám v Berkeley Sylvii Bensonové a Jenně Riceové.

Moji rodiče trvali na tom, že chtějí slyšet mnohé části textu v ruském překladu – byl to náročný úkol, který mě přiměl hlouběji propracovat řadu bodů mé argumentace. Můj nejhlubší vděk patří Melanii Feakinsové za její kritickou účast při tvorbě textu, za její lásku a britské samohlásky.

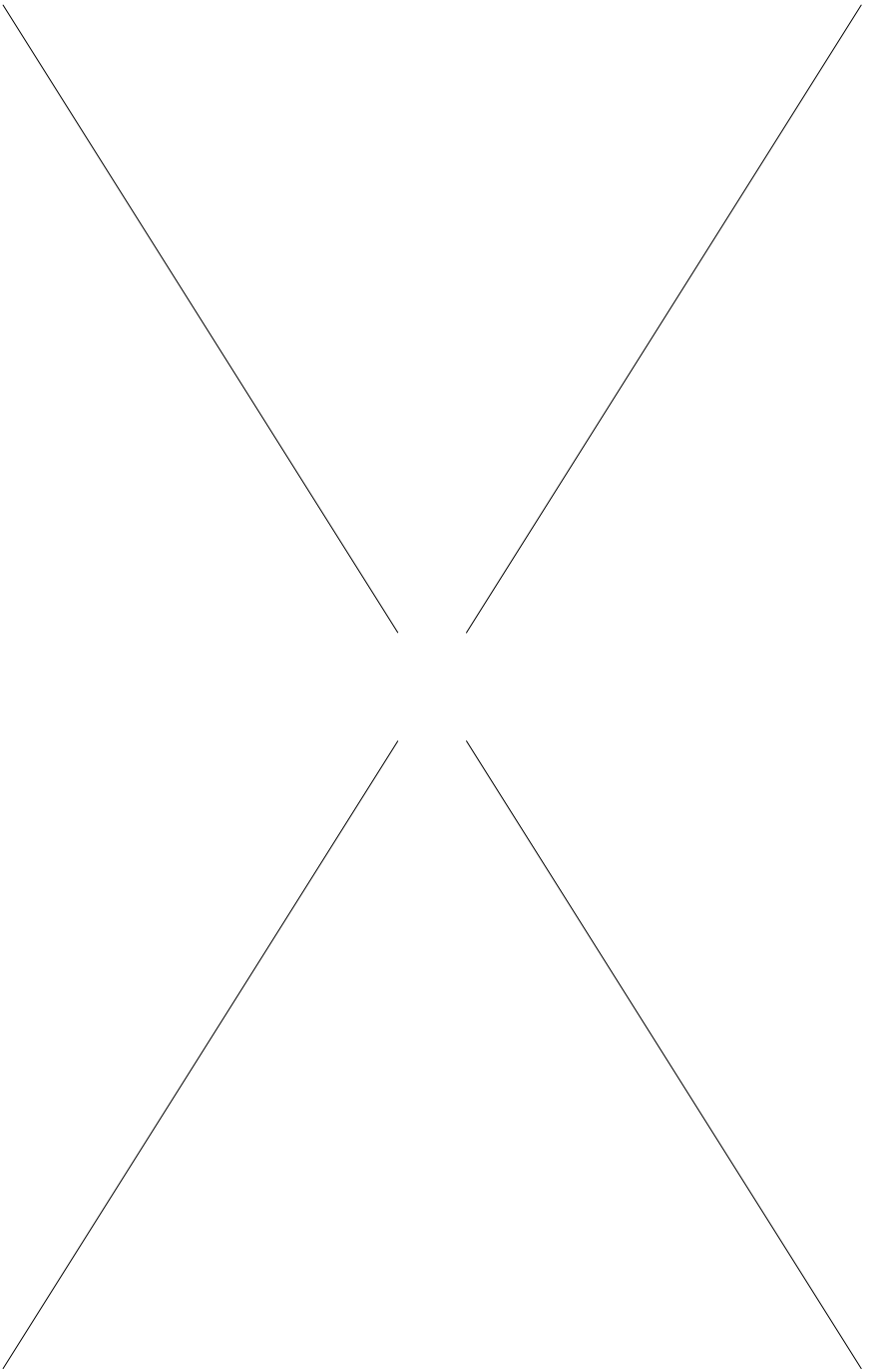

KAPITOLA PRVNÍ

POZDNÍ SOCIALISMUS: VĚČNÝ STÁT

Mimikry jsou velice špatným konceptem, spoléhajícím na binární logiku při popisu fenoménů zcela jiné povahy. Krokodýl nenapodobuje kmen stromu, stejně jako chameleon nenapodobuje barvy svého okolí. Růžový panter nenapodobuje nic, nic nekopíruje, maluje svět na svoji barvu, růžový na růžovo.[1]

Gilles Deleuze a Felix Guattari

VĚČNÝ STÁT

„Nikdy mě nenapadlo, že by se v Sovětském svazu mohlo cokoli změnit. Natož aby to zmizelo. Nikdo to nečekal. Děti ani dospělí. Panovala absolutní jistota, že všechno je na věčné časy." Tak se v jednom televizním rozhovoru (1994) vyjádřil slavný básník a muzikant Andrej Makarevič.[2] V pamětech, které později vydal, vzpomíná, že stejně jako miliony sovětských občanů cítil, že žije ve věčném státě (2002, 14). Teprve v letech 1986–1987, kdy už reformy perestrojky byly v plném proudu, ho poprvé napadlo, že by socialistický systém nemusel trvat věčně. Podobnou zku-

1 Deleuze a Guattari (2010, 18).

2 Zpěvák a zakladatel ruské hudební kapely Mašina vremeni.

šenost popsali i mnozí jiní. I oni měli intenzivní pocit, že sovětský systém je věčný a nezměnitelný a jeho náhlým pádem byli velice překvapeni. Jenže Makarevič spolu s mnoha dalšími sovětskými občany okamžitě učinil ještě jeden zvláštní objev: uvědomil si, že je na tento náhlý pád připraven. V těch letech vyšel na povrch podivný paradox: bylo nepředstavitelné, že by se systém mohl zhroutit, ale jakmile k tomu došlo, přestalo to být překvapivé.

Zpočátku jen málokdo čekal, že by perestrojka a glasnosť (otevřenost, veřejná diskuze), koncepty představené v roce 1985, přinesly jakoukoli radikální změnu. Lidé předpokládali, že se tyto kampaně nebudou příliš lišit od nekonečných a státem řízených kampaní minulosti: kampaní, které přicházely a odcházely, zatímco život běžel beze změn dál. Během jednoho či dvou let si však lidé v Sovětském svazu začali uvědomovat, že se tentokrát přece jen děje něco nepředstavitelného. Mnozí vzpomínají, jak tehdy v jejich vědomí došlo k náhlému obratu a oni prožili ohromný šok, který rychle vystřídalo vzrušení i ochota podílet se na změně. Přestože různí lidé prožívali tento okamžik různě, zkušenost, již popisují, je podobná a řada z nich ji má v živé paměti.

Učitelka Toňa, která se narodila v roce 1966 v Leningradě, popisuje okamžik, kdy si kolem roku 1987 poprvé uvědomila, že se děje „něco nemožného" takto: „Jela jsem metrem a četla jsem si. Najednou jsem zažila naprostý šok. Na ten okamžik si vzpomínám velmi dobře (…) Četla jsem román *Nevymyšlené*[3] od Lva Razgona, který právě vyšel v časopise *Junosť*. V životě bych si nedokázala představit, že by něco jen vzdáleně podobného mohlo vyjít tiskem. A potom se s takovými texty roztrhl pytel." Inna (narozena v Leningradě v roce 1958)[4] vzpomíná na svůj „první moment překvapení", k němuž došlo rovněž mezi lety 1987 a 1988, takto: „Perestrojka pro mě začala, když *Ogoňok*[5] uveřejnil několik básní [Nikolaje] Gumiljova", básníka ze skupiny akmeistů, jehož texty v Sovětském svazu nevycházely od 20. let.[6] Inna jeho poezii znala, četla ji z ručně opisova-

---

3 Ve svých pamětech Razgon vzpomíná na sedmnáct let (1938–1955), které strávil ve stalinských táborech. V letech 1987 a 1988 z nich týdeník *Ogoňok* a literární časopis *Junosť* zveřejnily několik ukázek. Krátce nato vyšla celá kniha.

4 Více o Inně viz kapitolu 4.

5 Týdeník *Ogoňok* byl v období perestrojky nejpopulárnějším časopisem.

6 Texty básníka Nikolaje Gumiljova, prvního manžela Anny Achmatovové, nevycházely od roku 1921, kdy byl zatčen a popraven pro svou údajnou účast na protibolševickém spiknutí –

ných kopií, ale nikdy by ji nenapadlo, že se objeví v oficiálních vydáních. Nepřekvapily ji básně jako takové, překvapilo ji, že vyšly v oficiálním tisku.

Počet nových publikací raketově rostl a čtení všeho, co se člověku dostalo do ruky, vyměňování textů s přáteli a debaty o přečteném, se brzy staly národní obsesí. Náklad většiny novin a literárních časopisů letěl v letech 1987 a 1988 strmě vzhůru – v meziročním srovnání stoupl více než desetinásobně.[7] Oblíbené časopisy rychle mizely z pultů a nebyly k sehnání. V dopisech adresovaných redakci týdeníku *Ogoňok* si čtenáři stěžovali, že musí stát před novinovým stánkem od pěti od rána, dvě hodiny před otevírací dobou, aby měli vůbec nějakou šanci, že si časopis koupí. Toňa se stejně jako všichni snažila číst co nejvíc: „S kamarádkou Káťou jsme si předplatily různé literární měsíčníky, tzv. *tolstyje žurnaly*: *Okťabr*, *Naš sovremennik*, *Novyj mir*, *Znamja*, *Junosť*. Koneckonců, každý se je snažil předplatit; mohl je pak totiž vyměňovat s přáteli, a tak se dostat k dalším materiálům. Dělali to tak všichni. Ustavičným čtením těchto publikací jsem strávila celý jeden rok."

Při čtení časopisů, při sledování televize a během rozhovorů s přáteli, kteří dělali totéž, se rychle vyvinul nový jazyk, objevila se nová témata, přirovnání, metafory a ideje, a to všechno nakonec vedlo k hluboké změně diskurzu a vědomí. V důsledku celého procesu si mnozí lidé na konci 80. let uvědomili, že se státní socialismus, který ještě nedávno považovali za věčný, může blížit svému konci. Italský literární vědec Vittorio Strada, jenž před začátkem perestrojky strávil v Sovětském svazu řadu let, vzpomíná, že na konci 80. let měli sovětští občané dojem, že dějiny se zrychlují: „Nikdo, nebo takřka nikdo si nepředstavoval, že k pádu dojde tak brzy a tak rychle (…) Načasování konce a způsob, jakým k němu došlo, byly prostě ohromující" (Strada 1998, 13).

Náhlá změna byla zároveň opojná. Toňa, jež se vždy považovala za sovětského člověka a neztotožňovala se s disidenty, nečekaně zjistila, že

---

o 60 let později, během perestrojky, vyšlo najevo, že se jednalo o falešné obvinění vykonstruované Čekou (Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží při Radě lidových komisařů RSFSR, tajná policie, předchůdkyně KGB) (Volkov 1995, 537). O Gumiljovově symbolickém významu v 70. a 80. letech viz kapitolu 4.

7 Ze všeho nejdřív vzrostl náklad deníků, a to v průběhu XXVII. stranického sjezdu v roce 1986. Například náklad deníku *Argumenty i fakty* se mezi lety 1986 a 1987 zvýšil z několika stovek tisíc na několik milionů. Na konci roku 1987 se totéž přihodilo mnoha týdeníkům (např. *Ogoňok* a *Moskovskije novosti*) a měsíčníkům (*Novyj mir*, *Družba narodov* atd.).

i ona podlehla novému kritickému diskurzu, a – jak sama říká – „byla nadšená“, že většina lidí cítí totéž – „bylo to všechno tak náhlé, tak nečekané, úplně mě to překvapilo.“ Toňa vzpomíná na svou četbu:

> *Strmá cesta*[8] Jevgenije Ginzburgové, Solženicyn, Vasilij Grossman.[9] Grossman byl první, kdo naznačil, že komunismus by mohl být formou fašismu. Nikdy předtím mě to nenapadlo. Neřekl to otevřeně, ale prostě srovnal mučení v obou systémech. Pamatuju si, jak jsem ležela na gauči u sebe v pokoji, četla si a zažívala intenzivní pocit, že všude kolem mě probíhá revoluce. Bylo to omračující. V mém vědomí se něco zlomilo. Pak přišly knihy Vladimira Vojnoviče. O všem jsem si povídala se strýcem Slávou.

Tyto, ale i nekonečná řada dalších vzpomínek na konec 80. let ukazují, že pro mnoho lidí v Sovětském svazu byl pád systému absolutně nečekaný a nepředstavitelný, než k němu došlo, a přece, jakmile začal, jevil se rychle jako zcela logický a vzrušující. Mnozí navíc zjistili, že na něj byli vždy podvědomě připraveni a věděli, že život v socialismu určuje zvláštní paradox: lidé systém vždy považovali za stagnující i nezměnitelný, křehký i vitální, bezútěšný i plný příslibů. Tento paradox nás nutí položit si v souvislosti se sovětským socialismem některé důležité otázky: Jakou povahu měl pozdně sovětský systém, jehož jádrem byl zmíněný paradox, a jaká byla jeho každodennost? Jaké vnitřní systémové posuny, k nimž došlo v rovině diskurzu, ideologie, společenských vztahů a struktury času, tento paradox podmínily? Jaké vědění tento systém produkoval a předával, jak je kódoval, jak se šířilo a jak je lidé přijímali a interpretovali? Tyto otázky nám sice o příčinách pádu mnoho neřeknou, osvětlí však podmínky, které tento neočekávaný pád umožnily. S ohledem na nastíněné otázky se na stránkách této knihy budeme zabývat pozdním

---

8 *Strmá cesta* Jevgenije Ginzburgové nese podtitul *Kronika z časů kultu osobnosti*. Kniha je vzpomínkou na osmnáct let, jež autorka strávila ve stalinských táborech. První část vznikla na konci 60. let, druhá během 70. let a dlouhá léta kolovala jen jako samizdat. První oficiální sovětské vydání, o němž Toňa mluví, se objevilo v roce 1988 – jedenáct let po autorčině smrti. Jevgenija Ginzburgová je matkou slavného spisovatele Vasilije Aksjonova.

9 Román Vasilije Grossmana *Život a osud* vypráví o autorových zkušenostech z 2. světové války a stalinských táborů. Vznikal na přelomu 50. a 60. let. Protože se zobrazení války v románu silně rozcházelo s oficiální verzí, KGB ho zabavila. Kopie rukopisu však byla tajně dopravena na Západ a román byl vydán v roce 1980. Prvního sovětského vydání se dočkal v roce 1989, dvacet let po autorově smrti, když jej otiskl literární časopis *Okťabr*.

socialismem. Jde o zhruba třicetiletý časový interval mezi polovinou 50. let a začátkem perestrojky v polovině 80. let, kdy byl systém stále ještě považován za věčný. Na toto období pohlédneme očima jeho poslední generace a především nás budou zajímat dvě věci: zaprvé vztah příslušníků této generace k ideologii, diskurzu a rituálům, a zadruhé rozličné nepředvídané významy, společenství, vazby, identity, zájmy a aktivity, které se v důsledku specifického vztahu těchto lidí k diskurzu, ideologii a rituálům mohly rodit a rozvíjet.

BINÁRNÍ SOCIALISMUS

Jednou z motivací pro napsání této knihy byla touha zpochybnit některé problematické axiomy o povaze sovětského socialismu, které se implicitně či explicitně stále opakují v odborných i publicistických textech. Lze je shrnout takto: socialismus byl „špatný" a „nemorální", sovětští lidé jej před změnami, které přinesla perestrojka, právě takto vnímali, a jeho pád nebyl podmíněn ničím jiným než touto špatností a nemorálností. Tyto axiomy se dnes promítají do terminologie, jíž se v popisech pozdně sovětského systému užívá. Příkladem je velmi rozšířené a zmíněnými axiomy přeplněné slovní spojení „sovětský režim". Všimněme si také popisů sovětské reality uchylujících se k binárním kategoriím, jakými jsou útlak/odpor, represe/svoboda, stát/lid, oficiální ekonomika / šedá ekonomika, oficiální kultura / kontrakultura, totalitární jazyk / kontrajazyk, veřejné já / soukromé já, pravda/lež, realita/přetvářka, morálka/korupce atd.[10] Tato terminologie zaujímá dominantní postavení v analýzách sovětského socialismu produkovaných na Západě a po pádu socialismu též na území bývalého Sovětského svazu.

Extrémním příkladem takového diskurzu je portrét sovětského občana jakožto člověka bez individuální vůle. Takový člověk „komunistické hodnoty" vyznává buď z donucení, nebo proto, že ztratil schopnost kriticky myslet. Françoise Thomová na konci 80. let napsala, že v kontextu všepronikajícího ideologického jazyka přestaly jazykové symboly „řádně

10 Viz dichotomie in Kupina (1999); Shlapentokh (1989); Wierzbicka (1990); Zaslavskij a Fabris (1983); Zemskaja (1996); Zemstov (1984). Více o axiomech stojících v pozadí moderních binarit obecně viz Mitchell (1990).

fungovat“ a Sovětský svaz se stal „světem bez významu, bez událostí a bez lidskosti“ (Thom 1989, 156). Frank Ellis zašel na konci 90. let ještě dál:

> Když jsou rozum, zdravý úsudek a slušnost příliš často pod palbou, osobnost člověka se mrzačí, lidský rozum se rozklíží či zdeformuje. Hranice mezi pravdou a lží se v podstatě setře (…) V těchto podmínkách vychovaný, ve strachu žijící a intelektuálních podnětů zbavený Homo sovieticus nemohl být ničím jiným než hlásnou troubou stranických idejí a hesel – spíše než lidskou bytostí byl nádobou, vyprazdňovanou a naplňovanou podle potřeb diktovaných stranickou politikou. (Ellis 1998, 208)

Dokonce i v těch případech, kdy je ve zmiňovaném typu popisů jedincům jistá míra individuální vůle ponechána, není jejich hlas kvůli útlaku a strachu slyšet. Třeba John Young mluví o sovětských občanech jako o „nonkonformních“ disidentech. „Klamům vlády čelí tím, že oficiální lži konfrontují s ‚fakty‘ [v] debatách se stejně frustrovanými přáteli za zavřenými dveřmi, ve znakové řeči, vytvořené rodinnými příslušníky z obavy, že je byt odposloucháván tajnou policií, v rukopisech a nahrávkách, které si předávají z ruky do ruky“ (Young 1991, 226). Tyto příklady lze považovat za extrémní; reprezentují však jednoznačný trend konceptualizace sovětského života.[11]

Binární metafory jsou rozšířené i v retrospektivních analýzách socialismu sepsaných na území bývalého Sovětského svazu – po jeho rozpadu. Sovětská kultura se v nich zpravidla dělí na „oficiální“ a „neoficiální“. Jde o dělení, jehož kořeny lze podle sociologů Uvarovové a Rogova nalézt ve specifické disidentské ideologii 70. let. Podle ní „se v [oficiálních] sovětských časopisech nemohlo už z principu objevit nic dobrého; se skutečnými texty se bylo možno setkat jen v neoficiálních (*samizdat*) nebo zahraničních (*tamizdat*) publikacích“ (1998). Uvarovová s Rogovem toto dělení kritizují a navrhují dělit sovětskou kulturu na cenzurovanou a necenzurovanou. Taková terminologická změna sice pomáhá zvýraznit ambivalentnost kulturní produkce v Sovětském svazu, základní problém ale neřeší. Stále totiž sovětskou realitu redukuje na binární opozici. V tomto případě je na jedné straně stát (cenzurovaná sféra), na druhé straně společnost za

11 Jedním z podstatných prvků tohoto žánru je to, co Mitchell definuje jakožto dominantní „určující metaforu“ (*master metaphor*) sociálních věd. Ta přemýšlí o moci a odporu vůči ní prostřednictvím „distinkce mezi přesvědčováním a donucením“ (Mitchell 1990, 545).

ním (necenzurovaná sféra). Takto modifikovaná terminologie nedokáže vysvětlit, proč se mnohé povolené, tolerované a dokonce i oficiální cenzurovanou sférou podporované kulturní fenomény pozdního socialismu docela významně odlišovaly od ideologických stranických textů.

Jeden z důvodů trvanlivosti těchto binárních modelů je specifická „situovanost" (Haraway 1991) kritického vědění o sovětském socialismu. To je totiž obyčejně formováno buď mimo území, kde socialismus dominoval, nebo až zpětně, tj. vzniká v kontextu ovládaném antisocialistickými, nesocialistickými nebo postsocialistickými politickými, morálními a kulturními agendami a pravdami. Rogov ale ve své analýze přesvědčivě ukazuje, že deníky pocházející z brežněvovských 70. let a paměti psané v 90. letech, promlouvají dvěma odlišnými hlasy a jazyky. A nejen to – i každodenní život v sovětském socialismu zobrazují, implicitně i explicitně, dvěma různými způsoby. Paměti se oproti deníkům vyznačují jednak tendencí k radikálnější kritice socialistického systému, jednak tím, že představu o něm i autorovo místo v něm líčí v pojmech, jež vešly ve známost až později (Rogov 1998).[12] Patrick Seriot rovněž dokládá, že na konci perestrojky začalo být zvlášť mezi inteligencí důležité zdůrazňovat skutečnost, že v socialismu k žádnému „mísení jazyka moci s jejím vlastním jazykem" nedocházelo a že její vlastní jazyk představoval „svobodný a bojem rozšiřovaný prostor" (Seriot 1992, 205–206). Příběh o rozdělených jazycích je proto do velké míry retrospektivní konstrukcí pozdní perestrojky a období po perestrojce.

I pojem stagnace (*zastoj*), který se stal neodmyslitelnou nálepkou pro dobu Brežněvovy vlády, se objevil až zpětně, a to během Gorbačovových reforem, tedy v době, kdy Brežněvova éra skončila a socialistický systém procházel překotnou transformací.[13] Ve skutečnosti se konceptualizace 60. a 70. let (kdy byl Brežněv generálním tajemníkem) jakožto určité „doby", jíž lze připsat konkrétní historické charakteristiky, objevila až ex post, v průběhu perestrojky. Podle Rogova měl sovětský člověk žijící „v 70. letech dost vágní představu o historických souřadnicích své epochy, mnohem nejasnější, než se mu zdálo později – v pozdních 80. a 90. letech"

---

12 Podrobněji o knižně vydaných vzpomínkách na sovětskou minulost, jež se objevily v 80. a 90. letech, viz Paperno (2002).

13 Tohoto pojmu se tehdy užívalo ve vztahu k dalším dvěma pojmům: tání, perestrojka, jež do veřejného diskurzu vstoupily už dříve; první v druhé polovině 50. let, druhý v roce 1985.

(1998, 7). Kritický diskurz perestrojky odkrývající neznámá fakta o sovětské minulosti a kriticky interpretující mnohé skutečnosti, jež sice byly implicitně známy, avšak nikdo je dosud nevyslovil veřejně, přispěl ke zrodu některých mýtů zabarvených novými revolučními idejemi a politickými agendami pozdních 80. let. Teprve v tomto revolučním období rostl význam později zdomácnělých binárních kategorií určených k popisu mizejícího systému.

Některé kořeny binárních kategorií však sahají mnohem hlouběji. Jejich původ spočívá v obecných „režimech vědění" zformovaných už v kontextu studené války, kdy „sovětský blok" byl výrazem pro entitu, která byla opakem Západu a která se lišila od „třetího světa". Podrobíme-li proto kritice jen některé izolované binární opozice, ještě to neznamená, že naším jednáním dekonstruujeme hlouběji zakořeněné axiomy. Například Susan Galová a Gail Kligmanová provedly zásadní kritiku řady binárních opozic dominujících výzkumu státního socialismu. Podle jejich soudu v těchto společnostech „nebyly od sebe kategorie ‚my' versus ‚oni' či ‚soukromé' versus ‚veřejné' striktně odděleny, spíš vždy a všude splývaly a vzájemně se proplétaly".[14] Svou kritiku přesto doprovázejí tvrzením, že „se do jisté míry všichni stali podílníky na klientelismu, lhaní, krádežích, korupci, přetvářce, tedy na tom všem, co umožňovalo systému fungovat", a že se často „udávali [dokonce] i blízcí přátelé, rodinní příslušníci a známí" (Gal a Kligman 2000, 51). Zdůrazňováním takových kategorií jako přetvářka, lhaní či udávání druhých – kategorií, které naznačují existenci konstitutivních morálních dilemat ve vztahu lidí k systému i k sobě navzájem – však jen implicitně reprodukují skrytý axiom, že základem socialismu byla spletitá pavučina nemorálního jednání.

KAŽDODENNOST

Sovětský systém přinášel obrovské utrpení, represe, strach a nesvobodu, což je velmi dobře zdokumentováno. Jestliže se však zaměříme jen na tuto stránku, nedostaneme se příliš daleko v odpovědi na otázku týkající

14 Více o kritice binárních opozic užívaných při popisech socialismu viz rovněž Lampland (1995, 273–275, 304).